

Azîz Mahmud Hüdâyî'ye Düşürülen Tarihlerin Değerlendirilmesi

PROF. DR. İSMAİL YAKIT

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Klasik kaynaklarda, “Üsküdârî Seyyid Mahmud Efendi” diye anılan Azîz Mahmud Hüdâyî, H. 950-1038/ M. 1543-1628 yılları arasında yaşamış, Bursalı ünlü mutasavvıf Üftade'nin talebesi ve Celvetîlik ekolünün kurucusu olup, tekke şiir edebiyatının önde gelen simalarındandır. Arapça ve Türkçe yirminin üzerinde kitabı olan Hüdâyî'nin eserlerinde akıcı bir üslup olduğu kadar, felsefî derinlik de vardır. Zamanında çok tanınmış ve saygın bir kişiliği olan Hüdâyî'nin aruz ve hece vezniyle yazdığı tasavvufî şiirlerin pek çoğu bestelenmiştir.

1038 yılının Safer ayının 11'inde (10 Ekim. 1628 Salı gecesi) vefat eden Hüdâyî'ye pek çok tarih düşürülmüştür. Bunların önemlilerini değerlendirmeye çalışacağız. Ayrıca Hüdâyî'nin oğullarına düşürülen tarihi ve yaptırdığı camii ve tekke'nin kitabelerindeki tarihleri de ele almak istiyoruz.

I- Hüdâyî'ye Düşürülen Vefat Tarihleri

Bu tarihleri, kendi içinde kelime ve terkip halinde olanlar, tam tarihler, tamiyeli ve Arapça olanlar şeklinde dörde ayırmamız mümkündür.

a) Kelime ve Terkip Halinde Olan Tarihler:

Bilindiği üzere, bir hadisenin tarihi bir veya birkaç kelimedenden ibaretse, buna “kelime tarih”veya “kelimeyle tarih”denir. Bu nevi tarihler bazen özel bir isim olduğu gibi, bazen de kişiyi veya hadiseyi tavsif eden anlamlı bir kelime veya

Aziz Mahmud Hüdayi
Türbesi

terkip olabilir. Nitekim Azîz Mahmud Hüdâyî'ye düşürülen ve “şeyhlerin en mükemmeli” anlamında olan “Ekmelu’ş-şuyûh” (اکمل الشيوخ) terkihi bu kategoriden olan bir tarihtir ve 1038 H. yılını verir. Nitekim bu tarih de Hüdâyî'nin vefat tarihidir.

Bu kategoriden olan bir diğer tarih de Hüdâyî'nin isim ve lakabı olan “Şeyh Mahmud Hüdâyî” (شيخ محمود هدايي) kelimeleridir. Bunlar da hesap edildiğinde H. 1038 tarihi çıkmaktadır. Ancak bazı kaynaklarda özellikle “Osmanlı Müellifleri”nde “Hüdâyî” mahlası, hemze ile yani “Hüdâî” şeklinde yazılmıştır. Hemze ile olunca tarih çıkmıyor. “ya” ile yazılınca tarih tutmaktadır. Ebced hesabıyla düşürülen tarihlerde ana kurallardan biri, telaffuza değil, hatta itibar olunmasıdır. Yani yazıldığı gibi hesaplamak esastır.

b) Tam Tarihler

Bir tarih mısramın bütün harflerinin asıl ebceddeki sayı değerlerinin hesap edilmesiyle ortaya çıkan tarihe “tam tarih” adı verilir. “Asıl”, “katmalı” ve “dolaylı” olmak üzere tam tarihler üçe ayrılır. Hüdâyî'ye düşürülen tarihlerden tam tarih olanları “katmalı” ve “dolaylı” tam tarihler grubuna girmektedir.

1) Katmalı Olanlar

“Ah kutbü'l-etkiyâ Mahmud Efendi göçdi hayf” (1038)

أه قطب الاتقيا محمود افندی كجدى حيف

Müverrih, “Mahmud Efendi göçdi” ifadesi tarihi vermeyince, “takva ehlinin kutbu” anlamında “kutbü'l-etkiya” terkihini ilave etmiş. Yine tarih eksik gelince, bu sefer de “âh” ve “hayf” sözcükleri ile tarihi tamamlamıştır.

Bu konuda bir diğer tarih Füzûnî'ye aittir.

Didi hâtif ey Füzûnî söyle kim tarihini

“Kutb idi Mahmud Efendi cânı teslîm eyledi” (1038)

قطب ایدی محمود افندی جانی تسلیم ایلدی

Burada “kutb idi” sözcükleri tarihi tamamlamaktadır.

2) Dolaylı Tam tarihler:

Hadisenin dolaylı yolla anlatıldığı tarihlerdir. Bu nevi tarihlerde şair bazen mecaz, kinaye, telmih, tevriye vs. gibi edebî sanatlara da başvurabilir. Mesela Şair Fakrî'nin şu tarihi bu kategoridir.

Bugün ol kutb-i âlem Hazret-i Mahmud Efendi kim

Koyup, iş bu mekânı azm-i bâğ-i lâ-mekân itdi

Cihândan göz yumup gitdikde Fakrî didi târîhin:

“Hüdâyî Hû çeküp rûhı hemân azm-i cinân itdi”

1038

(Fakrî)

هدایی هو جکوب روحی همان عزم جنان ایتدی

Hüdâyî'nin ruhunu cennete azmettiren bu tarihte, onun ehl-i zikir olduğu ve tasavvufî kişiliğine vurgu yapılmasının yanı sıra bu sıfatta olanların yerinin cennet olacağına telmih de vardır.

Fenâyî mahlaslı Mehmet Cennet Efendî' nin Hüdâyî'nin vefatına yazdığı 16 beyitlik tarih manzumesinin son dört beyti şöyledir. Buradaki tarih de dolaylı tam tarih kategorisindedir.

Ol azizün rûh-i pâkine du'âlar idenün
Hazret-i Hak eylesün anları firdevs âşiyân

Meşhedine sıdk ile yüzler sürenler zâirün
Rü'yetünle olalar iki cihânda şâd-mân

Zât-ı Pâkün vahdeticün cümle ihvân me'an
Dâhil eyle adnüne fazlunla fî a'le'l-cinân

Rûh-i kudsiydi Hüdâyî tarh-ı kevneyn eyledi
“Cevher-i ferd oldı kıldı lâ-mekân ilin mekân”

1038

(Fenâyî)

جوهر فرد اولدی قلدی لامکان الین مکان

Burada onun ferdî cevherinin mekansızlığı mekan etmesi gibi felsefî olduğu kadar, sanatlı bir söylem söz konusudur.

Bir diğer tarih de şöyledir:

“Şefa'ât yâ nebiya'llah meded” (1038)

Bu tarih, Hz. Peygamber'den şefa'at talebi ifade eden bir anlam içermekte ve sayı değeri de Hüdâyî'nin vefat tarihi olan 1038 i vermektedir. Sanatlı bir ifade olduğundan bu kategoridedir.

c)Tamiyeli Tarih:

Beş er çıkup didiler târîh-i intikâlin

“Ola Makâm-ı Mahmud ol mürşidin mekânı” (1038)

اوله مقام محمود اول مرشدك مکانی

Bu tarih fazla tamiyeli bir tarihtir. Beş sayı fazla çıktığından müverrih “beş er çıkup” tabiriyle bu fazlalığa işaret etmektedir. Nitekim, beş çıktığında 1038 sayısı elde edilmektedir.

c) Arapça Tarih:

Nev'î-zâde Atâî'nin Şakaik Zeyli'nde bulunan bu tarihin tamamı Arapçadır. Her hangi bir yerde tercümesine rastlamadım. Arapça ibarenin tarih kısmında bir yanlışlık vardır. Sanıyorum müstensihler tarafından yapılmış bir hatadır. Tarih ibaresi; “eş-Şeyh Mahmud” şeklinde gözükmektedir. Halbuki “li-şeyh Mahmud” şeklinde olursa hem anlam hem tarih hem de vezin tutmaktadır. Bu yanlışlığı düzelttikten sonra tercümesi tarafımdan yapılmış ve orijinal metniyle beraber aşağıda gösterilmiştir.

Ufukların şeylerinin şeyhi göçdü
Yüce Allah keremiyle ona vereceğini versin.

Sırla sır oldun (ey şeyh) ve lütuf bahçelerini ve
Hamdedilmiş bir makamı erkenden gördün

Adn cenneti ve saraylar, bahçeler ve
Suyu şiddetle arzulanan havuzlarla süslendi.

Huriler boyunlarına çiçekli gerdanlık takmış
Tıpkı ebediyet yurdunun maliki gılmanlar gibi.
Akıl bütün bunların kime ait olduğunu sordu.
Gizli bir ses de dedi ki: “Şeyh Mahmud içindir”

قد مضى شيخ شيوخ الأفاق
خصه الله تعالى بالجدود
سرت بالسر وعاينت غدا
روض لطف ومقام محمود
زينت جنة عدن وقصور
برياض وحياض مورود
طوق الحور نحورا بالنور
مثل غلمان لذى دار خلود
سأل خاطر عن صاحبها
هاتف قال: لشيخ محمود

II- Hüdâyî'nin Oğullarına Düşürülen Tarihler:

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin 11 çocuğunu olduğunu, bunların 8 inin kendisi hayatta iken vefat ettiğini, özellikle 1004/1595 yılında 4 gün ara ile Muhammed ve Mustafa adında iki oğlunu vebadan kaybettiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bu iki oğluna ait tarih manzumesi şöyledir:

Sânîaşer Rebîülâhir yevmu'l-hamîs
Râbi-i elf idi hicret kametim oldı dütâ

Rihlet itdi dâr-ı dünyâdan bekâya ibn-i Şeyh
Vâlidî Mahmud Efendi kendi nâmı Mustafa
Bu firak odu yakarken bağrımı dördüncü gün
Kardeşi olan Muhammed eyledi azm-i beka
Pes esüp bâd-ı ecel iki Nihâl-i nevresin
Kametî dâl eyleyüp hâke düşürmüştür vebâ
Ma'ni yüzünden mukarrer mahbes-i tenden çıkup
Âşiyân-ı adn'e pervâz itdi ol iki hümâ
Âriyetdir cân-ı şîrini bedende gördüler
Anı cânâna hemân dem eyledi anlar fedâ
Azm-i ukbâ eyledikde didiler târîhini
“Göçdi firdevsden yana ruh-i Muhammed Mustafâ”(1004)

کوجدی فردوسدن یکا روح محمد مصطفا

Hüdâyî'nin 4 gün ara ile vebadan ölen çocuklarından Mustafa'nın vefatı 12 Rebiulâhir 1004 Yani 14 Aralık 1595 Perşembe günüdür. Muhammed'in vefatı 4 gün sonra olduğuna göre, o da 16 R.Ahir 1004 yani 18 Aralık 1595 Pazartesi günüdür. Tarih mısraında her iki çocuğun isminin bir araya gelmesiyle “Muhammed Mustafa” ismi ortaya çıkmaktadır. Böylece müverrih dolaylı bir tam tarih düşürürken tevriye sanatını da ihmal etmemiştir.

III- Hüdâyî Camii ve Türbesinin Tarihleri:

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, bizzat kendisinin Camii inşa ettirdiğini kaynaklardan olduğu kadar, düşürülen tarihlerden de anlamaktayız. Nitekim devrinin şairlerinden Sâî'nin şu manzum tarihi bu hususa açıklık getirir.

Hazreti Mahmud Efendi ol Azîz
Yapup iş bu câmiî kıldı lâtif
Zühd ü takvâ ile bünyâd eyledi
Hak budur kim eyledi gâyet şerîf
Görüp itmâmını oldı muktedâ
Sâmini zilhiccede Şeyh-i afîf
Merve gibi Ka'be hakkı sa'yedüp
Dâi-i Sâi yani kim abd-i zaîf
Bir safâ bulup didi târîhini
“Kible-i erbâb-ı dîn bâb-ı şerîf”(1003)

قبلهء ارباب دین باب شریف

Manzumeye göre, Camii 8 Zilhicce 1003 te bittiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, inşaatın bitiş tarihi miladi takvimle: 14 Ağustos, 1595 Pazartesi'dir. Sâî Çelebî'nin bu tarihi Dolaylı tam tarih kategorisine girmektedir.

Aynı camiin bitiş tarihi, bir başka manzume içinde geçmektedir.

Zehî Mahmud Efendi Şeyh-i kâmil
Olupdur muktedâ-yı ehl-i irfân
Yapup bu ma'bedi kıldı yerinde
Kabûl itsün hemîşe Hayy u Sûbhan
Sanırsun mescid-i Aksâ'dır ol kim
Tolar ervâh-ı kudsîlerle her ân
İdüpdür zühd ü takva ile bünyâd
İrişdi Hak'dan ana lûtf u ihsân
Temam oldukda hâtif didi târih:
“Makâm-ı cây-ı Mahmud beyt-i Rahman”(1003)

مقام جای محمود بیت رحمن

Bu tarih de dolaylı tam tarih grubunda olan tarihlerdendir. Sanatlı bir anlatım-
la tarihlenmiştir.

Hüdâyî külliyesinde yer alan türbe ve semahane'nin Padişah Abdülmecid ta-
rafından tecdiden yaptırılışını belirten kitabelerden Şair Senih'e ait olan tarih
manzumesi şöyledir:

Hazret-i Abdülmecid Hân'ı ilâ yevmi'l-hisâb
Ömri şevketle Hudâ tahtında kılsun kâm-yâb
Sa'y ile kesb-i safâ kıl kim bu dergâh-ı bülend
Ka'be-i uşşâkdır olmuş mutâf-ı şeyh uşâb
Ol Azîz-i celvetî eyler derûnu lem'a-tâb
Levh-i bâba yazdı bir matla' Senih-i kemterîn
Kıldı her mısra'da bir târih terkîm ü hisâb

...

Oldı dergâh-ı Hüdâyî bendeye hayru'l-me'âb
Sıdk ile gel âsitân-ı kutb-i âlemdir bu bâb
(Senih)

اولدی درکه هدایی بندیه خیر المآب (1272)

صدق ایله کل آستان قطب علمدر بو باب (1272)

Senih'in bu tarihi “Her mısraı birer tam tarih olan beyitli tarih” kategorisinde
olup, dolaylı bir tam tarihtir.

Ayrıca Hüdâyî külliyesinde yer alan, şair Ziver tarafından tanzim edilen sema-
hanenin kitabesinde yer alan tarih manzumesi de hem dolaylı tam tarih ve hem
de yukarıda olduğu gibi, “Her mısraı birer tam tarih olan beyitli tarih” kategori-
sindedir. Noktalı harflerin hesaplanmasıyla tarihler ortaya çıkmaktadır. Kaynak-
larda da yer alan kitabedeki tarih manzumesi şöyledir:

Şeh-i Ğâzi velâyet menkabet Abdülmecid Hân'a
Zâhir olmuş fütûh-ı mülket içre nusret-i aktâb
Resânetle Azîz Mahmud Efendi dergehin inşâ
İdince kıldı celb-i feyz-i rûhâniyyet-i aktâb

Duâ-yı şevketiyle Ziver iki cevherin târih
Sezâdır olsa bâb-ı Hân-gâhda zînet-i aktâb
Şeh-i din kim Hüdâyî hanigâhın eyledi bünyâd
Muîn olsun umûrunda Hudâyâ himmet-i aktâb
(Ziver)

شه دين كيم هدايي خنقاهن ايلدى بنياد (1272)

معين اولسن امورنده خدايا همت آقطاب (1272)

Not: Miladi takvim hesaplamalarında Julien takvimine göre 10 gün geriye gidildiğinde günler tutmadığından dolayı geri alma işlemi yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Atâî, Nev'izâde, Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmiletî'ş-Şakâik, 760-762, Şakaik_i Nu'maniye ve Zeyilleri 2, Neşreden. Abdülkadir Özcan, Çağrı yay., İstanbul , 1989
Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri(I-III), Tıpkı Basım, Haz.,M.Tatçı,C. Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000
Fenâyî, Mehmet Cennet, Divan-ı Fenâyî, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, No: 3833/2 vr. 98b-99a,
Hüdâyî, Azîz Mahmud, Divan-ı Hüdâyî, (muhtelif nüshalar): Süleymaniye, Mihrişah Sultan, No. 253, vr. 435a-438a ; Süleymaniye, Esat Efendi, No: 2716, vr. 120a-122b
Tansel, Fevziye Abdullah, Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî, A. Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi, Yıl. 1967, Cilt, XV, s. 5, Ankara, 1968
Tezeren, Ziver, Azîz Mahmud Hüdâyî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 814, Türk Büyükleri Dizisi, 41, Ankara, 1987
Yakıt, İsmail, Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hebası ve Tarih Düşürme, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2003
Ziver Paşa, Zeyl-i Âsar-ı Ziver Paşa, s. 51-52, İstanbul, 1314.